

UOT – 330.5

Hicran Mirzəyeva
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, i.ü.f.d., dosent

AZƏRBAYCANDA TAXILÇILIĞIN İNKİŞAF MƏSƏLƏLƏRİ

XX əsrin ortalarından başlayan global ərzaq böhranı yeni əsrdə də özünü göstərməkdədir. Ona görə də istənilən ölkə kimi Azərbaycan dövləti də xalqının etibarlı ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirir. Məqalədə taxılçılığın iqtisadi səmərəliliyinin artırılması baxımından iqtisadi məsələlər təhlil edilir.

Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətə uyğun olaraq aqrar sahənin inkişafı üçün əlverişli mühit formalaşdırılmış, sahəyə dövlət köməyi və tənzimlənməsi sistemi inkişaf etdirilmişdir. Dövlət büdcəsindən aqrar sahənin istehsal infrastrukturunun genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsinə daha böyük həcmdə vəsait yönəldilmiş, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dövlət köməyinin formaları genişləndirilmiş, onlara subsidiyaların verilməsi və güzəştli qaydada kreditləşdirmənin həyata keçirilməsi üçün ayrılan resurslar əhəmiyyətli dərəcədə artırılmışdır.

Nəticədə Azərbaycan dünya miqyasında kənd təsərrüfatı sahəsinin ən sürətlə inkişaf etdiyi ölkələrdən birinə çevrilmişdir. Bu, kənd təsərrüfatında istehsalın fiziki illik artım templəri göstəricisi üzrə beynəlxalq müqayisələrin Dünya Bankının məlumatlarına əsasən son illərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artımının orta illik göstəricilərinin ayrı-ayrı ölkələr qrupu və Azərbaycan Respublikası üzrə kəmiyyət göstəricisinin səviyyəsinə görə ölkəmiz istər gəlirlilik səviyyəsinə görə aid edildiyi ölkələr qrupu (“orta gəlirli ölkələr” qrupu, o cümlədən yuxarı orta səviyyəli ölkələr qrupu), istərsə də daxil olduğu regionu əhəmiyyətli dərəcədə qabaqlamışdır [4].

Təhlillər göstərir ki, son on ildə “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı”nın icrası sayəsində aqrar sahənin struktur prioritetləri əsaslandırılmış və start vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün mühüm addımlar atılmışdır. Belə ki, yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması və ərzaq məhsullarının qiymətlərinin məqbul səviyyədə saxlanmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi, kəskin ərzaq qıtlığı hallarına yol verilməməsi sisteminin yaradılması istiqamətində təsirli tədbirlər görülmüş, o cümlədən, ilkin nəticələrin əldə edilməsi üçün lazım olan büdcə ayrılmaları dəqiqləşdirilmiş, qida məhsullarının istehsalı, emalı üçün kreditlərin alınmasına kömək göstərilmiş, müəssisələr arasında qarşılıqlı borclar restrukturizasiyası davam etdirilmiş, ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı idarəetmə mexanizmi təkmilləşdirilmişdir.

Dövlət siyasətinə uyğun olaraq aqrar sahənin inkişafında başlıca vəzifələrdən biri əhalinin etibarlı ərzaq təminatına nail olmaq məqsədilə müvafiq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının inkişaf etdirilməsi müəyyən edilmişdir. Bu sırada ilk növbədə ölkə əhalisinin daxili istehsal hesabına ərzaq tələbatlarının ödənilməsi məsələlərinin həlli ön plana çıxarılmışdır [1].

Məlumdur ki, ərzaq təminatı baxımından kənd təsərrüfatının sahələri arasında taxılçılığın inkişafı, xüsusilə, böyük aktuallığa malikdir. Bu sahənin stabil inkişaf etdirilməsi həm ərzaq buğdasına olan tələbatın ödənilməsində idxaldan asılılığın zəiflədilməsi, həm də heyvandarlıq, quşçuluq və balıqçılığın yem bazasının möhkəmləndirilməsi əsasında heyvandarlıq məhsul istehsalının artırılması miqyaslarını genişləndirməklə həmin məhsullara olan tələbatların daxili istehsal hesabına ödənilməsi probleminin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar taxılçılığın inkişafı islahat şəraitində də prioritet vəzifə olaraq saxlanılmışdır.

Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi hesabına kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyə və texniki dəstəyinin göstərilməsi mexanizmi gücləndirilmiş, aqrar sahibkarlığın inkişafının iqtisadi və institusional mühiti yaxşılaşdırılmışdır [2]. Bu və digər tədbirlər, həmçinin regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi sayəsində əhalinin istehlakında yerli taxıl məhsullarının xüsusi çəkisinin artması təmin olunsun da, əsas ərzaq məhsullarına olan tələbatın yerli

istehsal hesabına tam təminatı imkanları lazımi səviyyədə reallaşdırılmamışdır. Bunun bir səbəbi də ölkənin buğda tələbatının ödənilməsinin heç də bütün problemlərin həll edilə bilməməsi ilə bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə, məsələn ABŞ-da taxıl istehsalı adambaşına 600 kq-dan yuxarıdır. Təbii ki, bu potensial həm ölkədaxili ehtiyacların ödənilməsinə və həm də ölkənin ixrac imkanlarının gücləndirilməsinə zəmin yaradır.

Bu baxımdan, Azərbaycanda taxılçılığın intensiv məcrada inkişaf etdirilməsinə və adambaşına istehsal həcminin artırılmasına ciddi diqqət yetirilməlidir.

Dünyanın əsas taxıl ixracatçıları olan ölkələr əkinçiliyin inkişafının tarixi mərhələlərinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif strateji prioritetlər qəbul etsələr də, müqayisəli üstünlük amilini önə çəkirlər. Bu məqsədlə əsas istehsal vasitəsi kimi torpaq resurslarının vəziyyəti və onlardan istifadə səviyyəsi qiymətləndirilir. Müxtəlif bitkiçilik məhsullarının istehsalı və satışının səmərəliliyinin müqayisəli təhlili sayəsində əkin sahələrinin əlverişli strukturu müəyyənləşdirilir.

Taxılçılığın inkişaf konsepsiyası, əkinçilik sisteminin tələblərini, onun sistem əmələ gətirən komponentlərinin (altsistemlərinin) və əlaqələrinin xarakterini nəzərə almalıdır. Ölkənin torpaq resurslarının, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin xeyli hissəsində məhz milli ərzaq təhlükəsizliyinin təminatının obyektiv zərurət olduğu hazırkı dövrdə, taxıl, yəni: dənli və dənli paxlalı bitkilər əkilir. Təsərrüfat dövriyyəsinə yeni sahələrin cəlb edilməsi çətinləşdikcə, mövcud sahələrdə daha məhsuldar və keyfiyyətli sortların əkilməsi məsələsi daha da aktuallaşır. Odur ki, taxılçılığın inkişaf strategiyasında yüksək məhsul verən buğda, düyü, arpa və digər taxıl sortlarının yetişdirilməsi və ya rəyonlaşdırılması mühüm istiqamət hesab olunur.

Kənd təsərrüfatının ərzaq təşkili konkret sahənin (taxılçılığın) inkişafı xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla əkinçilik sisteminə sahələrarası fəaliyyət rejiminin optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sözü gedən rejim torpaq və su resurslarından istifadə mühitinin yaxşılaşdırılması baxımından geniş imkanlara malikdir.

Taxıl əkin sahələrindən səmərəli istifadə etməklə, torpağın münbitliyinin artırılması və məhsuldarlığın yüksəldilməsi istiqamətində aparılan aqrotexniki və təşkilat-təsərrüfat tədbirləri içərisində növbəli əkin sisteminin xüsusi yeri vardır. Növbəli əkin sisteminin tətbiqi istehsal edilən məhsul, ərazinin torpaq-iqlim şəraiti və bir sıra digər amillər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Torpağın münbitliyi növbəli əkinlərin səmərəli sxemlərinin seçilməsinin aparıcı amilidir.

Taxılçılığın intensiv və innovasiyalı inkişafı vahid müstəvidə nəzərdən keçirilməlidir. Konseptual baxımdan bu ilk növbədə, taxılçılıqda xərc amili ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, intensiv inkişaf istehsalın artması müqabilində məhsul vahidinə xərcin azalmasında ifadə olunur. Taxılçılıqda intensiv inkişafda xərc amili və miqyas effekti arasında əlaqələr daha aşkar təzahür edir [3].

Məsələ ondadır ki, istehsalın intensiv inkişafının start vəziyyətində məhsula enerji sərfi kəskin sürətdə artdığından taxılın enerji tutumu göstəricisi daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Sahibkarın intensiv və innovasiyalı inkişafı ilə bağlı qərar qəbulunda bu xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Taxılçılıq əmək tutumlu sahədir və burada sahibkarlığa dövlət himayəsi onun kənd yerlərində məşğulluğa böyük təsiri nəzərə almaqla həyata keçirilir. Qabaqcıl təcrübənin araşdırılması göstərir ki, taxılçılıqda sahibkarlığın inkişafında struktur siyasəti: dövlət sifarişlərinin əsaslandırılmasını, gömrük və kredit siyasətinin struktur aspektlərinin önə çəkilməsini, dayanıqlı kommersiya əlaqələrinin təminatını, sağlam rəqabəti dəstəkləyən prioritetlərin reallaşdırılmasını diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Ümumiyyətlə, aqrar sahədə çalışan sahibkarların rəqabət qabiliyyəti sadalanan amillərdən asılı olsa da, onların həmin amillərə fəal təsir etmək imkanları xeyli dərəcədə məhdud olaraq qalır. Ədalətli rəqabət aparan, qanunları pozmamayaq şərtlə öz məqsədləri və mənafeləri naminə aparılan mübarizədə sahibkar dəstəklənməlidir.

Ön kütləvi səviyyədə istehlak olunan ərzaq məhsulları içərisində taxıl (buğda, arpa, vələmir, qarğıdalı və s.), təbii ki, öncül yerdədir. Bütövlükdə taxılın 55 %-i ərzaq kimi, 45%-i isə mal-qaranın, quşların yemlənməsinə və müvafiq fondların formalaşdırılması və yeniləşdirilməsinə sərf edilir. Taxıl istehlakı ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq ciddi fərqlənir. İnkişaf etmiş ölkələrdə taxılın cəmi 25 %-i bilavasitə çörək kimi istehlak olunduğu halda, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə

bu göstərici 60-90 %-intervalında dəyişir.

Taxılçılıqda istehsalın həcminə və onun qiymətlərinə tarif və qeyri tarif tənzimləmələri, maliyyə subsidiyaları kimi xarici ticarət siyasəti vasitələri daha güclü təsir edir. Buğda və taxıl məhsullarının qiymətlərində yaranan qeyri-sabitliyin aradan qaldırılması üçün beynəlxalq əmtəə razılaşmaları, idxal-ixrac kvotaları, bufer ehtiyatları və digər bu kimi vasitələrdən istifadə olunur. Burada sahələrarası əlaqələrin xarakteri təsərrüfatçılığın formasından, aqrar sahibkarlığın inkişafı dərəcəsindən asılıdır. Belə ki, mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi aqrar sahədə bir-birini tamamlayan mühit formalaşdırır. Müxtəliflik əlaqələrin dinamizmindən və məqsədəuyğunluğundan irəli gələn münasibətləri stimullaşdırır.

Sahibkarlığın rəqabət qabiliyyəti qiymət siyasətindən, sənaye və kənd təsərrüfatı arasında mənafehin uzlaşdırılması qiymətlərin rolundan birbaşa asılıdır. Kənd təsərrüfatının qiymət tənzimlənməsi dərindən əsaslandırılmış formaların tətbiqini tələb edir. Xüsusən, taxılçılıqda sahibkarlığın inkişafının və sahələrarası əlaqələrin xarakterinin təhlili təminatlı qiymətlərin rolunun artdığını söyləməyə əsas verir.

Bazarlarda qiymətlərin qalxıb-enməsi, digər amillərlə yanaşı, əhəmiyyətli dərəcədə istehsalın mövsümi xarakterindən və təbii amillərdən asılıdır. Odur ki, sahibkarların qeyri-ekvivalent mübadilədə məruz qaldıqları zərəri azaltmaq üçün hökumət paritet qiymətləri dəstəkləməli və həmin qiymətlər istehsalın rentabelliyyətinin zəruri səviyyəsini təmin etməlidir.

Aqrar sahibkarlığın zəruri rentabellik səviyyəsi, onun innovasiyalara münasibətindən, elmi mərkəzlərlə əlaqələrin intensivliyindən bilavasitə asılıdır. Aqrar elmin nailiyyətlərinin kənd təsərrüfatı istehsalçılarına çatdırılmasına və onların reallaşdırılmasının stimullaşdırılmasına xidmət edən məqsədli proqramlar ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında sahibkarlığın rolunun artırılmasında həlledici rol oynayır.

Respublikada taxılçılıq təsərrüfatlarının mövcud vəziyyətinin strateji təhlili, ilk növbədə onun fəaliyyət göstərdiyi klaster strukturunun araşdırılmasını nəzərdə tutur. Vəziyyəti təhlil edilən sahibkarlıq qurumlarının daxili strukturu, onu təşkil edən bölmələrin texnoloji vəhdətdə olan struktur vahidləri və ya nisbi müstəqil təşkilatı vahidlər kimi fəaliyyət göstərməsindən asılı olaraq müxtəlif aspektlərdə araşdırılmalıdır.

Sahibkarlıq subyektlərinin maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsində iştirak edən kənar qurumların fəaliyyət səmərəliliyinə təsir edən amillər rəqabət səviyyəsini müəyyənləşdirmək baxımından, əsasən beş qrupa bölünür:

- bazarın eyni segmentinə məhsul çıxaran subyektlərin sahədaxili rəqabəti;
- fəaliyyətin genişləndirilməsi şəraitində yeni rəqiblərin meydana çıxması;
- analoji xassələrə malik əvəzləyici əmtəələrin bazara çıxarılması;
- istehlakçıların öz şərtlərini diqtə etmək qabiliyyəti;
- istehsal sahibkarlığı subyektlərinin öz şərtlərini diqtə etmək qabiliyyəti.

Aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin strateji təhlili rəqabət mühitində qiymət və ya keyfiyyət hesabına üstünlük qazanmaq imkanlarını aşkar etməli, məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir. Bu fəaliyyətdə həlledici rola malik idarəetmə qərarlarında ekstremal vəziyyətin və ya ən azı onun əlamətdar parametrlərinin nəzərə alınması zəruridir.

Taxılçılığın inkişafına dair qərar qəbulu prosesində insan fəaliyyətinin digər sahələrində nəzərə alınan çox sayda amillərlə yanaşı, biomühitin tələblərini də nəzərə almaq lazımdır. Belə vəziyyət kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin idarə edilməsini və qərar qəbulu prosesini daha da mürəkkəbləşdirir. Məsələ ondadır ki, biomühitin xarakterik parametrlərinin bir çoxunu kəmiyyətcə ifadə etmək çətinidir. Yəni yüksək qeyri-müəyyənlik şəraitində idarəetmə qərarlarının qəbulunda natamam informasiya ilə kifayətlənmək lazım gəlir. Bu səbəbdən də, təsərrüfat fəaliyyətində informasiyanın qeyri-dəqiqiliyinə səbəb olan natamamlıq məsrəf və nəticələr arasında əlaqələri birmənalı qiymətləndirməyi çətinləşdirir.

Ölkəmizdə taxılçılığın subsidiyalaşdırılması üzrə həyata keçirilən əsaslandırılmış siyasət ma-

ya dəyərinin artımını və rentabelliyyəni aşağı düşməsi tempini zəiflətməmişdir. Odur ki, informasiya resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün burada sahibkarlığın inkişafının normativ-hüquqi və sosial-iqtisadi mühiti uzlaşdırılmalı, bu məqsədlə olduqca böyük miqdarda informasiya massivləri operativ surətdə emal edilməlidir.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatında taxılçılıq sahəsində sahibkarlığın inkişafı onların təşkilatlanması səviyyəsindən və tərəfmüqabillərlə münasibətindən, daxili taxıl bazarının tənzimlənməsi rejimindən, kənddə iqtisadi fəallığın dəstəklənməsi mühitindən, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması və digər amillərin hesabına transaksion məsrəflərin azaldılması tədbirlərinin səmərəliliyindən, eyni zamanda ölkənin dünya təsərrüfatçılıq sistemində inteqrasiyasının xarakterindən və bazardakı mövqedən asılıdır.

Daxili bazarın qorunması inteqrasiya proseslərinin intensivləşdirilməsinə zidd olmadığından aqrosahibkarlığın inkişafında inteqrasiya amillərinin rolu hərtərəfli qiymətləndirilərkən sahələrarası əlaqələrin səmərəliliyi və yerli istehsalçıların maraqlarının qorunması ilə yanaşı, rəqabət mühitinə neqativ təsirlərin neytrallaşdırılması məsələləri də önə çəkilməlidir. Çünki yalnız sivil rəqabət mühitinin mövcudluğu şəraitində formalaşan tələb və təklif kriteriyaları bazarda qiymətlərin elastiki variasiyasını təmin etdikdə istehsalçı və istehlakçı maraqları arasındakı fərqliliklər azalır, bazar normal fəaliyyət göstərir.

Açar sözlər: ərzaq təhlükəsizliyi, taxılçılıq, qiymət, informasiya, rəqabət.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı. Bakı şəhəri, 2 mart 2001-ci il, №640
2. Balayeva E. İqtisadi təhlükəsizlik və inkişafın maliyyə problemləri. Bakı: Elm, 2011, 396 s.
3. Məmmədov S. Intensiv urbanizasiya mühitində kənd təsərrüfatının inkişafı. Bakı: 2010, 215 s.
4. Salahov S. Kənd təsərrüfatının inkişaf meyilləri və aqrar siyasətin prioritetləri. Az.ETKTI və TI-nun Elmi Əsərləri, № 4, 2013, s.5-25

Хиджран Мирзоева

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЗЕРНОВОДСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ.

Резюме

Начавшийся с середины XX века глобальный экономический кризис, проявил себя и в последующем веке. Поэтому, Азербайджан, как и любая другая страна, для улучшения снабжения своего народа продовольствием, претворяет в жизнь соответствующие меры. В статье анализируются экономические и методологические вопросы повышения экономической эффективности зерноводства.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, зерноводство, цена, информация, конкуренция

Hijran Mirzayeva

DEVELOPMENT ISSUES OF GRAIN PRODUCTION IN AZERBAIJAN

Summary

Global food crisis beginning in the middle of XX century still continues to be actual in new century. Therefore, as any country, Azerbaijan government implements appropriate measures to improve the reliable food supply of the population. Economic and methodological issues in terms of increasing the economic efficiency of grain production are analyzed in the article.

Keywords: food security, grain production, price, information, competition